

Олег Клименко

**ПАРФОРСНЕ* ПОЛЮВАННЯ: ЛІКВІДАЦІЯ ОРГАНАМИ
НКДБ ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В
1944-1945 рр.**

Державний архів Тернопільської області

На широкій джерельній базі (з використанням архівів НКДБ) розкрито ліквідацію польського підпілля на Тернопільщині в 1944-1945 рр. Підписання договору про польсько-радянський кордон у серпні 1945 р., а також посилення заходів радянської влади щодо трансферу населення, поставили останню крапку в боротьбі польського підпілля в Західній Україні з комуністичним режимом.

Радянські органи безпеки свою роботу з викриття та знешкодження польського підпілля в західних регіонах СРСР проводили, керуючись окремими відомчими та урядовими документами. 25 січня 1944 р. за підписом заступника Л. Берії генерала Бориса Кобулова надійшла директива в НКВС Литовської, Білоруської та Української РСР про антирадянську діяльність польського підпілля і завдання з його викриття і знешкодження [1].

31 липня 1944 р. вийшла таємна постанова ДКО № 6282 СС «Про завдання радянських військ у зв'язку з вступом на територію Польщі» з такими настановами: «Право мобілізації населення, а також всі інші права по управлінню на території Польщі, належить тільки органам, створеним Польським комітетом національного визволення. Ніяких інших органів влади, у т. ч. органів польського емігрантського уряду в Лондоні, крім органів Польського комітету національного визволення, не визнавати. Мати на увазі, що особи, які видають себе за представників польського емігрантського уряду в Лондоні, повинні розглядатися як самозванці і з ними слід поступати як з авантюристами» [2].

27 липня 1944 р. командувач Львівського обширу Армії Крайової (АК) бригадний генерал Владислав Філіпковський – «Граніт» отримав ультимативну вимогу від командування Першим Українським фронтом розформувати збройні відділи польського

* Парфорсний (від франц. *par force*) – той, що здійснюється за допомогою сили. Парфорсне полювання зазвичай пов'язане з подоланням перешкод, виконанням надзвичайно складних мисливських завдань верхи на конях, з ризиком для життя. В азарті погоні досвідчені вершники не щадили своїх коней, гончих псів і навіть себе, не кажучи вже про звірину.

підпілля, що брали участь в операції «Буря» (лише у Львові їх налічувалося більше 7-ми тисяч бійців) [3].

Шукаючи шляхи вирішення проблеми АК, генерал Філіпковський з офіцерами свого штабу, в числі яких був керівник польського підпілля Тернопільщини полковник Ф. Студзінський – «Скава», виїхали в Житомир для переговорів з керівником польського комуністичного війська генералом Жемерським, де були заарештовані радянськими спецслужбами [4].

Впродовж серпня 1944 р. на території Львівщини енкаведисти заарештували 30 офіцерів АК як воєнних злочинців. Один із підрозділів польського підпілля кількістю близько 300 бійців під командуванням «Сулими» перейшов за Сан, а інший «захопили совіти» у Руднику і роззброїли [5].

Тим часом з Лондона надходили суперечливі накази, які то закликали посилити спротив, то демонстрували повну поступливість перед совітами, вимагаючи при цьому розпустити підпільні відділи. Вони сприймалися учасниками польського опору боляче, оскільки навіть пересічний поляк зі східних кресів розумів, що між Лондоном та Москвою відбувається гра, вірніше торг, про майбутні кордони Польщі.

Так, наказ Начального вождя АК Ч. 466 від 16 серпня 1944 р. вимагав: „Відношення совітів до АК на зайнятій території по цей день негативне. НКВС підлим способом арештовує усіх командирів і офіцерів, що проявляють ініціативу. Дезорганізує загони. Спротив польського населення великий. У зв'язку із загальним становищем – перейти до підпільної боротьби» [6].

Наказ Начального вождя АК Ч. 571 від 5 вересня 1944 р. скасовував попередній: „Ще раз категорично забороняю вести боротьбу проти совітів. Розпустити партизанські відділи. Людей, які підпадають під найбільшу загрозу, відіслати в центр країни. Ви залишаєтесь на місці в конспірації. Про виконання доповіді» [7].

26 вересня 1944 р. спеціально для керівництва польського підпілля у Львівському обширі головнокомандувач надіслав категоричну депешу: «Не організовувати жодних законспірованих відділів АК, а партизанські відділи під совіцькою окупацією розформувати» [8].

Незважаючи на офіційний розпуск підрозділів АК на східних кресах, польське підпілля на Тернопільщині продовжувало існувати як химерний конгломерат декількох підпільних формацій, зокрема старої АК та нової структури під назвою «NIE» («Неподлеглость»),

яка через організаційну незавершеність практично не мала свого обличчя і стояла на платформі більш впливового підпільного утворення «WIN» («Вольність і Неподлегłość»). Склалася ситуація, коли через суперечливі накази з Лондона, динаміку політичної ситуації в Західній Україні, одну формацію ще не встигли закласти, а іншу повністю розформувати. Внаслідок цього нова підпільна структура, так і не розпочавши своєї діяльності, розчинилася в апробованих старих формах. Навіть безпосередні учасники польського підпілля на Тернопільщині не змогли розібратися, до якого розгалуження опору вони належали.

Зав'язки нової підпільної формації у Львівському обширі АК постали у травні 1944 р., коли частина Тернопільщини вже була звільнена від німецьких окупантів. Найважливішою її організаційною проблемою був підбір кадрів, оскільки керівник конспірації генерал Е. Фільдорф – «Ніл» прагнув розбудувати структуру підпілля перш за все на основі людей цивільних. Він був противником прийому до організації кадрових військових і навіть офіцерів запасу, які внаслідок своїх старих контактів з АК могли б деконспірувати «NIE».

В основі своєї «Неподлегłość» була задумана як кадрова, елітарна в сенсі кількості і добору людей, патріотична організація. Вона повинна була складатися з невеликої кількості учасників (не більше 400 осіб), старанно підібраних для конспіративної роботи. Ці люди мали залишатися законсервованими на довгий час і розпочати активну діяльність після того, коли «остання комуністична акція винищить АК» [9].

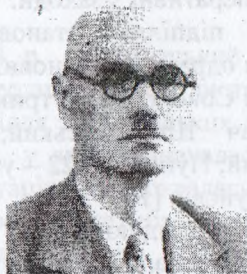
Основи нової польської конспірації були сформульовані у двох документах підпілля: «Статуті» та «Інструкції «NIE», які носили конституційний характер. Для цієї формації, порівняно з АК, була характерна більш жорстка конспірація. Окрім загальних засад, прийнятих в АК, заборонялося вести будь-яку документацію, – лише усні доповіді. Телефон не повинен існувати для організаційних справ. З членом організації, який хоча б недовгий час побував у руках ворожих органів безпеки, потрібно негайно порвати усі контакти. Порушників «Статуту» очікувала смертна кара [10].

25 липня 1944 р. Начальний вождь підтримав план „Ніла» і погодився з «необхідністю залишення під радянською окупацією нової конспірації, нечисленної, старанно підібраної, із завданнями реально визначеними і наразі дуже скромними» [11].

З великою імовірністю можна стверджувати про те, що радянські спецслужби своєчасно знали про плани та наміри польського емігрантського уряду щодо створення нової конспірації. Ветеран АК полковник Януш Бокшанін у розмові з істориком Яном Цехановським на його запитання: «Дивна мені певна неконсеквенція у керівництві АК. З одного боку, наказано з'явитися з повинною, а з іншого – створити «НІЕ». Напевно, про це знали і росіяни, бо то була робота шита білими нитками?» Отримав відповідь: «Безперечно знали. Від червня 1944 р., дякуючи агенту НКВС підполковнику Людославу Гжешковському – «Людвікові» [12].

Проте через гру із совітами, позицію офіційного Лондона, Начальний вождь не квапився з прийняттям остаточного рішення. У Лондоні вагалися ще протягом чотирьох місяців, а в Галичині, в силу обставин, польське підпілля змушене було діяти, незважаючи на свою нелегітимність.

Через відсутність керівника округу полковника „Скави», члени його штабу Б. Жеглін – «Ордон», І. Генальський – «Ляс» з власної ініціативи розпочали роботу для встановлення зв'язку з інспекторатами та обвудами. Їхні дії не залишилися поза увагою радянських спецслужб. Через свою агентуру ті зафіксували конспіративні поїздки зв'язкової Ружі Вельц у Збараж, Зборів, Скалат і Теребовлю, що їй згодом було інкриміновано після арешту, під час ведення слідства [13].

Мал. 1. Активні діячі польського підпілля на Тернопільщині.

В. Щенський (зліва).

А. Добржанський (справа).

На початку вересня 1944 р. польське підпілля на Тернопільщині (терен „Талісман») було реорганізоване. Його очолив колишній

начальник штабу крайового проводу АК Броніслав Завадський – «Сорока». Крім нього в керівний центр польської конспірації увійшли: Броніслав Жеглін – «Ордон», Пйотр Возняк – «Вір», Владислав Щенсний – «Семп» (мал. 1), Адольф Кіта – «Роберт», Ігнацій Генальський – «Ляс», Кароль Гальський – «Міколайчик», Франц Жарновський – «Катусь», Віктор Вольський – «Вжос», Александр Добржанський (мал. 1) – «Рись» та інші [14].

Структура польського підпільного крайового проводу на Тернопільщині під «совіцькою окупацією» практично залишилася без змін, продовжували діяти чотири інспекторати з центрами в Тернополі, Чорткові, Бережанах і Золочеві. Щоправда, з окремими обвудами так і не вдалося налагодити зв'язок [15]. Розпочавши роботу ні «Сорока», ні члени його штабу і гадки не мали, наскільки їхня діяльність під радянською дійсністю безперспективна, і що від провалу їх відділяє лише один крок.

Ще 3 серпня 1944 р. на допиті у 2-му управлінні НКДБ УРСР полковник Ф. Студзінський – «Скава», не володіючи інформацією про реальний стан справ з польським підпіллям, повів себе безвідповідально і назвав прізвища та псевдоніми деяких підлеглих йому керівників польської конспірації на Тернопільщині. Якщо для окремих з них отримані енкаведистами відомості не несли прямої загрози, оскільки на той час вони знайшли для себе укриття у Війську Польському, то установчі дані на Б. Завадського, Б. Жегліна та В. Вольського, які залишилися працювати на території області в новій структурі «НІЕ», були достатніми для того щоб розгорнути проти них агентурно-оперативні заходи. Проте найбільшу небезпеку для польського підпілля становили провалені «Скавою» явки. Енкаведисти одразу ж встановили спостереження за такими адресами в Тернополі: Соколє, 19 – утримувач Грабовська; Котляревського, 27 – утримувач Шпігалінський; Островського, 74 – утримувач Соколовський; Пунчерта, 22 – утримувач Марковська; Пунчерта, 24 – утримувач Руневіч [16].

Ситуацію ускладнювало й те, що радянські спецслужби дуже ретельно опрацювали родинні та дружні зв'язки тих аківців, що встигли виїхати у Великопольщу. Їм вдалося отримати фотографії окремих польських підпільників, на інших скласти словесні портрети, що в комплексі із зізнаннями «Скави», інших керівників АК дало змогу розгорнути розробляння організації в рамках агентурної справи

«Подземные», яку особисто вів заступник начальника 2 відділу УНКДБ ст. лейтенант держбезпеки Гур'єв [17].

Першим, хто потрапив в поле їхнього зору, був Віктор Вольський – «Вжос», якого взяли у вивчення і виявили через його безпечність окремі клітини польського підпілля, про які було відомо з інших джерел. Проте цього було замало, чекісти прагнули знайти виходи на львівський центр організації, перехопити його розгалужені зв'язки з Польщею та Лондоном. Вони з'ясували, що у Львові проживає дружина Вольського – Софія Кавецька, встановили її адресу і на цьому епізоді вирішили побудувати подальшу роботу.

21 жовтня 1944 р. «Вжоса» разом з Едвардом Шлягором «випадково» затримали під час перенесення знайденої у напівзруйнованому будинку друкарської машинки. А потім провели майстерну оперативну комбінацію, організували так, щоб Вольський зміг втекти під час проведення обшуку в його квартирі за адресою Крашевського, 19 [18].

Чекісти змодельовали, що втікач імовірно переховуватиметься у Львові і, перебуваючи на «довгому ланцюжку», приведе їх до керівництва польського підпілля. Як і передбачали оперативники, «Вжос» після втечі з'явився на квартирі своєї дружини. Незабаром він виробив фіктивні документи на ім'я Владислава Лучака. Проте потрібно віддати належне польському підпіллю у Львові. У його членів, очевидно, виникли підозри щодо обставин втечі Вольського і вони виконали одну із статутних вимог «НІЕ» – порвали зв'язок з тим, хто побував у руках НКДБ. Переконавшись, що в остаточному підсумку програли, енкаведисти в лютому 1945 р. повторно заарештували Вольського [19].

Лише в середині листопада 1944 р. емігрантський уряд після довгих редакцій та зволікань затвердив таємну інструкцію про створення конспіративної сітки підпілля на польських теренах під радянською та німецькою окупацією, у якій визначалася мета цієї підпільної формації: «У зв'язку з ситуацією, яка склалась на східних теренах Речі Посполитої, виникає потреба у подальшій конспіративній роботі на тих теренах», метою якої слід вважати «внесення у суспільство незламної віри, що результатом війни буде відбудова незалежної Польщі», виразником якої є президент і польський уряд в Лондоні. Після отримання незалежності польське суспільство активно залучатиметься до участі у відбудові повної і правової польської демократії. Водночас Верховний вождь черговий

раз наказав розформувати підрозділи АК, які ще діяли на теренах, окупованих совітами. Натомість на їхній основі створити сітку дуже законспірованих комірок, котра повинна опиратися на попередні стосунки, які склалися між польськими політичними організаціями і АК [20].

Вказані рішення польського емігрантського уряду певним чином трансформувалися на Тернопільщині.

У листопаді 1944 р. енкаведисти отримали важливу інформацію від агента «Берти» (псевдонім змінено. – О.К.) про те, що 14 листопада квартиру її подруги Броніслави Гжечковіч відвідав невідомий зі Львова, який назвав її організаційний псевдонім «Яскулка» і відрекомендувався представником львівського центру польського підпілля, наділеного польським урядом в Лондоні певними повноваженнями. Через Гжечковіч він намагався встановити зв'язки з керівниками польського підпілля Тернопільщини. Через кілька днів від агента надійшла більш точна інформація, що невідомий львів'янин – це Станіслав Бетковський, організаційний псевдонім «Моріц», який добре знає Тернопільщину, оскільки народився в Бучачі, а дитячі роки провів у Заліщиках [21].

Під час подальшого проведення оперативних заходів енкаведисти дуже швидко зібрали матеріали про особистість С. Бетковського – художника-декоратора Львівського драматичного театру, поручника запасу польської армії, опрацювали його зв'язки, серед яких виявився видатний український історик Іван Крип'якевич. 16 червня 1945 р. С. Бетковського заарештували [22].

Під час слідства Бетковський зізнався, що був залучений до польського підпілля в травні 1944 р. Едвардом Павлюком, з яким вони разом служили спочатку в австрійській армії, а потім у польському легіоні. Окремі деталі вербувальної бесіди занотовано в матеріалах слідства: «Після загальної розмови Павлюк сказав, що ситуація різко змінюється, що союзники наших союзників, тобто Червона Армія, швидко наближаються, німці будуть вигнані і настане кінець війні... В період наближення Червоної армії до Львова в місті відбудеться повстання АК і влада буде захоплена поляками. Польща буде відбудована і тоді запитають кожного поляка, в тому числі і тебе – що ти зробив корисного для польського народу? Павлюк запитав, чи перебуваю я в АК, і після моєї заперечної відповіді сказав: «Що ж ти відповіси, коли тебе запитають, де ти був під час цієї боротьби?» [23].

Враховуючи те, що С. Бетковському на той час виповнилося 64 роки і він за віком та станом здоров'я не міг зі зброєю в руках боротися за незалежність Польщі, Е. Павлюк пообіцяв йому «підшукати роботу іншого роду». Можливо, колись до нього прийде людина, передасть привіт від Едика і попросить виконати посильне доручення. Цією людиною став доктор «Макс», який встановив контакт з «Моріцом» на початку листопада 1944 р. Якось «Макс» довів до «Моріца» інформацію про те, що згідно з рішенням лондонського емігрантського уряду від жовтня 1944 р. у Галичині започатковуються клітини нової підпільної інституції під назвою «Корпус беспеченьства», завданням якої є «створення міцного поліцейного апарату у випадку встановлення на цих територіях адміністрації польського емігрантського уряду» [24].

Далі „Макс» проінформував «Моріца» про своє призначення комендантом безпеки Тернополя, однак дав зрозуміти йому, що в даний час він не зможе туди поїхати, оскільки його там добре знають. Чекістам залишилося лише гадати про особу «Макса» За їх оперативними версіями, це міг бути колишній керівник безпеки Тернопільського округу АК Петро Возняк – «Вір», що в той період перебував у Львові і тісно співпрацював з керівником контррозвідки Львівського обшину АК підполковником Феліксом Янсоном – «Карменом» та його заступником підполковником Яном Владикою – «Лопотом» [25].

Чекісти тоді не знали, що мають справу з іншою гілкою польського підпілля – Делегатурою уряду і підлеглим їй Державним корпусом безпеки (ДКБ). Між АК і ДКБ впродовж війни існували певні, іноді принципові розбіжності щодо багатьох питань, зокрема українського.

«Моріц» отримав завдання негайно виїхати в Тернопіль, розшукати там інженера Чорного, вчителя Вайду, залізничника Кіта, встановити з ними зв'язок від імені «Макса» і довести до них рішення емігрантського уряду [26].

«Макс» домовився з «Моріцом» і про способи зв'язку: в кожную середу об 11-й годині за московським часом біля єзуїтського костелу на вулиці Рутковського. Не знайшовши у зруйнованому війною Тернополі ні Чорного, ні Вайду, ні Кіта, «Моріц» пішов на грубе порушення правил конспірації, в яких він був дилетантом. 14 листопада він розшукав свою знайому Броніславу Гжечковіч, через яку нав'язав контакт з Міхалом Федоровічем. Перед цими

невтаємниченими особами він змушений був розкритися. Бетковський – «Моріц» в розмові з Федоровічем, для того щоб справити відповідне враження на співрозмовника, всупереч інструкціям «Макса», назвав себе представником «Делегатури жонду», за завданням якої він і прибув у Тернопіль, щоб створити тут «Службу беспеченьства». Необхідність заснування такої спецслужби С. Бетковський пояснив такими причинами: «...Війна в Європі наближається до кінця, повинно вирішуватися й польське питання. Польський емігрантський уряд в Лондоні, розраховуючи на те, що Польща буде відновлена в її кордонах, які існували до 1939 р., тобто з кордоном на Сході по р. Збруч, нелегально створює в західних областях Радянського Союзу свою адміністрацію і поліційні органи – Службу беспеченьства. Цим переслідується мета захопити керівництво в місцевих органах влади і навести порядок в той момент, коли східний кордон Польщі буде встановлений на р. Збруч» [27].

Отримавши згоду М. Федоровіча співпрацювати, Бетковський залишив йому свою адресу у Львові: вулиця Антонего, будинок 3, квартира 6 – та пароль для зв'язкових: «Пан професор Бетковський дома?» Відповідь: «Від кого Ви?» Зв'язковий повинен відповісти: «Від «Мети» до «Моріца». Бетковський рекомендував використовувати кур'єром Броніславу Гжечковіч, яку він давно знає і за яку він може поручитись. У той час Федоровіч вже перебував під пильним агентурним вивченням енкаведистів. Про результати своєї поїздки до Тернополя «Моріц» відзвітувався перед «Максом». Той, як підтвердили подальші події, не схвалив його дій і прийняв рішення порвати з ним зв'язки. Це було правильне рішення. До «Макса» енкаведисти так і не дісталися. 15 жовтня 1945 р. Бетковського засудили на 10 років позбавлення волі. Він помер 2 січня 1949 р. в Дубравлазі [28].

Станом на грудень 1944 р. керівники 2-го відділу УНКДБ володіли достовірною агентурною інформацією про те, що польська організація на Тернопільщині складається з таких відділів: озброєння, внутрішньої безпеки, зовнішньої безпеки, агітації та пропаганди, зв'язку, організаційного та фінансового. Керує обласним підпіллям Владислав Антонік, у його підпорядкуванні також перебуває підпільна друкарня. За вказівкою львівського центру заступником В. Антоніка призначений Ф. Жарновський – «1/1 Месник», який одночасно очолює підпілля в місті Тернопіль [29].

За повідомленням агента «Берти», 9 грудня на квартирі Ф. Жарновського (вулиця Строма, 12) закінчили обладнання підпільної друкарні і 11 грудня на шапірографі було віддруковано газету „Витрвами» накладом 50 примірників. У склад її редколегії, крім Ф. Жарновського, увійшли професор філософії Тернопільської гімназії К. Гальський – «Міколайчик», коліяр А. Кіта – «Роберт», А. Добржанський – «Рись» й інші. У наступному випуску 17 грудня наклад вдалося збільшити до 60-ти примірників. Третій і останній випуск став рекордним – 96 примірників [30].

Наявність оперативної інформації про стан польського підпілля дозволив чекістам у листопаді 1944 р. провести численні арешти його учасників. 11 листопада у Львові на базарі був заарештований Владислав Горбашевський, який вважав, що його зрадив муляр Казимир Дирда. Через декілька днів у Тернополі заарештували залізничника Леона Кніспеля, його сина та їхнього сусіда Врубеля, у викритті яких запідозрили Стефана Глуха. Перебуваючи під слідством, Владислав Горбашевський намагався уберегти організацію від подальших провалів, попередити про зрадників, не підозрюючи, що його листування контролюється ворогом. Зокрема, 2 грудня 1944 р. він зробив спробу передати через «підсадну качку» НКДБ І. Барильського «на волю» дві записки, адресовані нареченій Софії Гловацькій (вулиця Крупярська, 6) та другові Казимиру Кульпі (пасаж Адлера), в яких попереджувалося про зраду Станіслава Дирди:

«Дорогий Казю! Видав мене Дирда Станіслав, проживає в Русалці, костьол парафіяльний. Вже три тижні, як ми сидимо, але я тримаюся. Ви тримайтеся також, обережно. Є чотири прізвища, які назвав Дирда. Попередьте їх, щоб не признавалися: Качковський, Кніспель, Осмола, Сорока. Пам'ятай, Цісек Оскроба хай тримається. Сліди затирати і знищувати. Обережно і сміливо вперед до перемоги. Боже, допоможи! Поздоровляю Вас сердечно як політв'язень, я тримаюся. Моліться за мене. Тримайтеся і... (нерозбірливо. – О.К.) Це справа, за яку ми терпіли, є нас багато. Хай Качковський і Кніспель тримаються, мене не знають. Боже допоможи нам і наблизь день свободи!»;

«Боже, допоможи нам! Дорога Зосю! Ці декілька слів, можливо, останні від мене. Пишу і прошу тебе пробачити за мою помилку. Пробач мені і тримайся. Дирда Станіслав, котрий ночував у тебе, і котрий їхав до Львова, видав мене, а про тебе сказав, що ти мала в муфті... газети. Пам'ятай... познайомилися тільки в поїзді. Весь час

була у мене вдома і готувала обіди, один раз тільки була разом зі мною на базарі, щоб щось купити. Пам'ятай, не знаєш нічого і не бачила нічого, ти мала тільки ковдру для обміну, з якою я ходив, щоб помінати її на продукти. Я був у тебе один раз на весіллі і два рази я був у чоловіка у Вас вдома. Зосік! Тримайся. Прощай!» [31].

Через недостатню конспіративність В. Горбашевського перехоплені листи, що містили прізвиська та факти, лише ускладнили становище підпільників. Подібні випадки, які сприяли чекістам в легалізації отриманих оперативних матеріалів, зашифровці їхніх правдивих джерел інформації, руйнуванні розроблених підпільниками фіктивних легенд для захисту, створенні лже-опінії про відданих справі людей, на жаль, були не поодинокі.

POLSKA ZWYCIĘZY

Nr. 17. (19)

15 PAŹDZIERNIKA 1943 r.

Rok II

ODEZWA

POLACY!

Spoleczeństwo polskie, wstrząśnięte tragicznym zgonem Gen. Sikorskiego, odczuwa potrzebę uczczenia historycznych zasług zmarłego Wodza Narodu. Ponieważ Gen. Sikorski był człowiekiem czynu — niech więc czyn będzie wyrazem uczczenia jego pamięci.

Gen. Władysław Sikorski aż do chwili tragicznej śmierci walczył o powrót do Polski Ziemi Wschodnich, zagrabionych przez Rosję, walczył też o Polskę silną na Zachodzie.

Ziemia ta wymaga dziś natychmiastowej od całego społeczeństwa pomocy, zatem całe społeczeństwo niech pośpieszy z pomocą Polakom Ziemi Granicznej, składając dla nich dar na fundusz im. Gen. Władysława Sikorskiego.

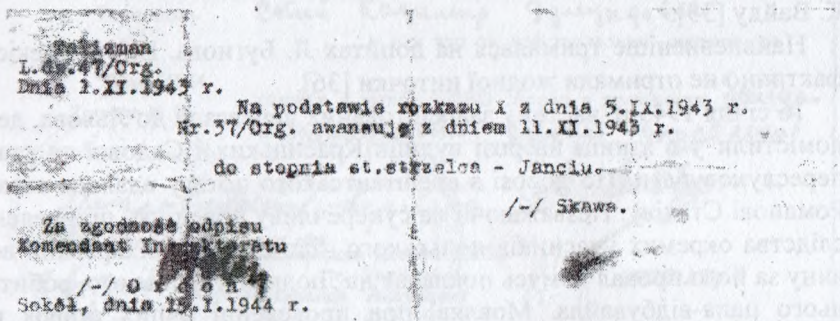
NARÓD — ZIEMIOM GRANICZNYM.

LUDNOŚĆ POLSKA ZIEM WSCHODNICH wyślaczona przez hitlerowców w okresie pierwszej okupacji, dziś przechodzi drugą gehennę. Okupant niemiecki bezpośrednio i rękami zdrajców Rzeczypospolitej chce zupełnie wytepić Polaków na Ziemiach Wschodnich. Ziemia ta stała się widowiskiem nierównej walki uzbrojonych band z bezbronną ludnością polską. Planą polskie waśe. Polacy są mordowani, wyrzynani w pień. Krwawy plan zbrodni kulinowej wydaje posiłek okupanta. Nie-dobitki wiejskiej ludności polskiej chronią się do miast, gdzie żyją w ostatecznej nędzy, wpadając tam często w ręce niemieckie.

Мал. 2. Підпільна газета Львівського обшчуру АК.

Репресивна машина НКДБ почала набирати обертів. 29 листопада заарештували Станіслава Кавецького — «Янця» (мал. 2, мал. 3). У нього знайшли підпільну газету, яку він отримав від Людвіки

Бугнової. Та, проживаючи на вулиці Лелеваля, утримувала конспіративну квартиру, на якій проводили зустрічі керівники підпілля. Близько місяця чекісти оперативними засобами здобували і опрацьовували матеріали про відвідувачів цього помешкання. 22 грудня заарештовують зв'язкову Ружу Вельц, яку, як стверджує польський автор Ч. Бліхарський, зрадив Людвік Савіцький [32].

Мал. 3. Підпільне посвідчення вояка АК «Яниця».

Як свідчать матеріали кримінальної справи, слідчі зуміли «розкрутити» С. Кавецького, який змушений був дати свідчення про причетність до підпілля Л. Савіцького, А. Кіта, Владики, Осовіча та Ендреса [33].

У «Сильвестрів день» співробітники УНКДБ зробили успішну засідку в помешканні Л. Бугнової – до їх рук потрапило ще декілька підпільників. 30 грудня до кола заарештованих приєдналися Казимір Маршалек та Едмунд Качковський. На початку січня 1945 р. арешти сипалися як з рогу достатку. До внутрішньої тюрми УНКДБ потрапило понад 20 польських підпільників, які здебільшого працювали на залізниці та на пошті. Серед них були Владислав Скомський, Мар'ян Куцельман, Владислав Мурдзик, Міхал Галковський, Казимір Кульпа, Кароль Ангельський, Роман Стахів й інші [34].

Польський дослідник Ч. Бліхарський стверджував, що радянські репресивні органи вміли «вибивати зізнання» з арештованих. За його даними, подальший розвиток подій вимальовувався так: В. Горбашевський видав Едмунда Плющика, Кароля Беліка, Станіслава Мунджіцького, Стефана Дзюбу, Островського і Казиміра Дирду; Леон Кніспель вказав на Геннадія Сеньковського, Францішека

Вішневського та Едварда Пісулю; Губерт Вінярський – на Юзефа Міхаліка, Станіслава Самборського, Здіслава Сквірута, Юзефа Готфальда, Стефана Глуха та Леопольда Ференца; на самого Г. Вінярського навів Б. Рачінський; Міхал Галковський, який згодом «дивним чином втік з переселенського табору», «здав» Щуркевіча, Ендреса, Юрченка та Зеленського; Б. Ярош «пригадав» участь в АК Гінальського та Пньовського; Ружа Вельц зізналася у знайомстві із «Сорокою», а В. Вольський розповів про П. Возняка, Стебницького та К. Вайду [35].

Найвпевненіше трималася на допитах Л. Бугнова. Від неї чекісти фактично не отримали жодної ниточки [36].

16 січня 1945 р. частину заарештованих перевезли до Львова, де їх помістили у в'язниці на розі вулиць Красицьких і Садової та стали переслуховувати. По дорозі з арештантського потягу вдалося втекти Романові Стахіву. Незважаючи на суперечливу поведінку при веденні слідства окремих учасників польського підпілля, Ч. Бліхарський всю вину за його провал чомусь покладає на Людвіка Савіцького, робить з нього цапа-відбувайла. Мовляв, при проведенні очних ставок він „нікого не щадив і навіть дораджував признаватися, наприклад у такій формі: «Пане Стасю, це ж я втягнув пана до АК» У кінці січня 1945 р. нібито Савіцький підступом вивідав у Л. Бугнової львівську адресу В. Вольського і прибув до нього на квартиру в супроводі 20-ти енкаведистів [37].

Насправді Л. Савіцький не мав нічого спільного з агентурною роботою. Він, з відомих йому причин та обставин, прийняв рішення відкрито співпрацювати зі слідством у справі легалізації оперативних матеріалів на судовому процесі і став для НКДБ цінним свідком.

Суд розпочався 26 квітня 1945 р. у Львові. Військовий трибунал військ НКВС засудив першу групу тернопільських аківців на різні терміни ув'язнення: В. Вольського – на 20 років, Р. Вельц – на 18 років, Г. Вінярського та К. Маршалека – на 10 років, Л. Бугнову – 8 років. Вини Е. Шлягора не було доведено, а А. Кіта, як подає Ч. Бліхарський, «підписав декларацію про співпрацю з НКВС» і після звільнення втік до Польщі [38].

Друга група засуджених польських підпільників була численнішою: Л. Кніспель, його син, Зілінський та В. Горбашевський отримали по 20 років, К. Качковський (мал. 4), В. Мурдзик, К. Маршалека – 18 років, Е. Колодзейчик – 15 років, Б. Ярош, Б. Рачінський, М. Галковський, С. Кавецький, Мушка – 10 років, Г. Врубель – 7 років. Від відповідальності

були звільнені К. Ангельський, Р. Притула, В. Твардовський, К. Кульпа та І. Галас [39].

НКВД-УССР
Штаб
местной П В О
г. Тернополь.
№
7 1944
Телефон № 30

СПРАВКА

Выдана штабом МПВО г. Тернополя тов. Качков-
ский Казимир Янукович
в том что он действительно состоит на
службе в штабе МПВО города в должности бойца
- телефониста бульвар управления
Справка действительна до 30 августа 1944 г.
Начальник Штаба МПВО
г. Тернополя
Старший лейтенант
(ЧЕМАТ)

Мал. 4. Довідка про службу К. Качковського в штабі
протиповітряної оборони.

Перед процесом помер К. Качковський, в пересильному таборі — Л. Бугнова. Перед вивезенням до Сибіру вдалося втекти М. Галковському та Б. Рачінському. В сталінських концтаборах в Норильську померли В. Колодзейчик (1946) та В. Вольський (1955).

Нарешті черга дійшла і до керівництва підпілля. Під час арешту В. Антоніка і В. Щенсного в січні 1945 р. та обшуку в їхніх помешканнях енкаведисти нічого компрометуючого не знайшли. Слідство, яке велось до вересня 1945 р., не в змозі було легалізувати оперативні матеріали, отримані від «Берти», «Кароля» й інших джерел. Про невдачі комплексу оперативних та слідчих дій образно висловився начальник управління НКДБ в Тернопільській області генерал-майор Л. Малінін під час зустрічі з В. Антоніком: «Судити не має за що, і відпускати не можна» [40].

Легенда — біографія керівника польського підпілля Тернопільщини була досконалою, біографічні дані ретельно задокументовані, перевірити їх було неможливо, оскільки близькі та друзі його у той час перебували в Польщі. Не змогли чекісти також розкрити» близького соратника В. Антоніка — головного інженера

Тернопільської електростанції Владислава Щенсного – «Семпа», який згідно з оперативними матеріалами очолював у підпіллі відділ озброєння [41].

Вихід з цього глухого кута був лише один – направити здобуті матеріали на розгляд позасудового органу – особливої наради при НКВС СРСР. Ним і скористалися чекісти. У результаті В. Антонік та В. Щенсний 26 лютого 1946 р. за «зраду Батьківщини» отримали по вісім років виправно-трудових таборів [42].

У ті часи енкаведистський репресивний конвеєр був настільки перевантажений, що слідчі навіть не мали часу провести деякі важливі для справи слідчі дії, зокрема очні ставки Антоніка зі «Скавою», чи із заарештованим польськими спецслужбами С. Жултовським, щоб ідентифікувати керівника польського підпілля. 1 листопада 1952 р. Антоніка звільнили з ув'язнення. Він прийняв громадянство СРСР, влаштувався працювати на нафтопереробному заводі в м. Ухта Комі АРСР, одружився і став батьком двох дітей. Його соратник В. Щенсний в 1952 р. помер в ув'язненні [43].

Залишилося лише гадати, ким був насправді В. Антонік. У роки німецької окупації в польському підпіллі на Тернопільщині була лише одна людина, що завше перебувала в тіні і займалася розробкою та плануванням операцій. Її мало хто знав, мало хто бачив, лише чув псевдонім. Цією людиною був майор Броніслав Завадський – «Сорока», начальник штабу округу АК, а потім керівник обласного проводу організації «Неподлегłość».

Незважаючи на приголомшливі успіхи чекістів у викритті польського підпілля на Тернопільщині, кримінальні справи на аківців велися дуже повільно. А з кінця квітня 1945 р. наступив повний штиль, викликаний не бездіяльністю слідства, а обставинами політичного характеру. На вимогу Москви здобуті матеріали були в терміновому порядку надіслані до центрального апарату НКДБ СРСР для використання під час ведення слідства у справі «на організаторів і керівників польського підпілля і Армії Крайової в тилу Червоної Армії – Окуліцького, Янковського, Беня й інших» та проведення судового процесу над ними. У зв'язку з викладеним, тернопільські слідчі порушили процесуальні норми, тому заступник начальника слідчої частини з особливо важливих справ НКДБ СРСР полковник держбезпеки Родос 23 червня 1945 р. затвердив постанову про продовження термінів слідства і утримання арештованих під вартою терміном на один місяць [44].

Проте у відведені законом терміни чекісти не змогли вкласти, оскільки заарештовані, відчуваючи свою приреченість на прикладі московського процесу над керівниками АК, не бажали співпрацювати зі слідством. Тоді начальник УНКДБ в Тернопільській області генерал-майор Л. Малінін 17 липня 1945 р. підписав клопотання перед Головним військовим прокурором Червоної Армії про продовження слідства ще на один місяць, тобто до 23 серпня, яке було задоволене [45].

Мал. 5. Польська боївка з Теребовляничини, квітень 1944 р. (крайній праворуч її керівник Ян Олещук).

За цей час енкаведисти запланували здійснити цілу низку додаткових оперативних і слідчих дій, перелік яких красномовно свідчить про величезні проблеми в реалізації справи:

«1. Провести додаткові допити обвинувачуваних і очні ставки між ними, на предмет викриття злочинної діяльності обвинувачуваних: Сигнатович К.М., Щенсного В.П., Кінчель І.І., Щенсної Ц.П., Щенсної Б.П., Литвина М.І., Антонік В.Р., Сас М.В. й інших, які не дали повних зізнань про їх контрреволюційну діяльність після вигнання німців.

2. Шляхом допиту обвинувачуваних отримати додаткові дані про наявну в організації військову техніку, озброєння і наявності прихованих складів.

3. Викрити канали зв'язку організації з керівним центром польського підпілля Армії Крайової із закордонною розвідкою.

4. Допитати обвинувачуваних на речових доказах: друкарні, контрреволюційній літературі, зброї, вилучених в обвинувачуваних при ліквідації організації, а також шляхом використання показань обвинувачуваних зібрати додаткові речові докази у справі.

5. Додатково допитати виявлених у процесі слідства свідків, по матеріалах на обвинувачуваних Рогая В. Н. і Соколовського В.І.» [46].

У липні 1945 р. енкаведистам вдалося заарештувати ще одну важливу фігуру польського підпілля Юзефа Яновського – «Вільча», керівника розвідки і контррозвідки тернопільського обвуду АК (син посла польського Сейму Антона Яновського, репресованого совітами в 1941 р.), який свою діяльність проводив під легальним прикриттям референта районної комісії з евакуації польського населення. Внаслідок добре поставленої агентурної роботи радянськими спецслужбами доволі швидко була викрита і знешкоджена його розвідувальна мережа в кількості 20-ти осіб. Захопили і резидента цієї мережі Анджея Пронкевіча – «Шаха» (директор школи в с. Добриводи Збаразького району), який працював з найбільш цінною агентурою і мав резервний зв'язок з представниками служби розвідки і контррозвідки Львівського обшару «Павлом» та «Брусом». Намагання завербувати Пронкевіча і використати його в оперативних заходах проти польського підпілля закінчилося для чекістів невдачею. Його засудили на тривалий термін ув'язнення і свій життєвий шлях він закінчив у 1953 р. в Потьмі (Карелія) [47].

Окружний керівник Яновського і Пронкевіча «Роланд» (очевидно цей псевдонім належав П. Возняку), рятуючись від арешту, змушений був переховуватися у Львові, а потім перебратися на польські терени [48].

У боротьбі з польським підпіллям радянським спецслужбам надавали допомогу також польські комуністичні органи безпеки. 14 серпня 1945 р. з Головного управління інформації Війська Польського на ім'я начальника УНКДБ Тернопільської області надійшов документ такого змісту: «Із зізнань заарештованого члена Армії Крайової Жултовського Стефана Казимировича (він же

Госпось Вацлав Янович) відомо, що він з 22 вересня по 28 жовтня 1944 р. перебував у відпустці в місті Тернопіль у своєї дружини Кавецької Люції, яка проживає по вул. Татарській, будинок 17, квартира 3. Під час відпустки Жутовський (Госпось) мав в Тернополі зустрічі з керівниками АК на квартирі доктора Куцельмана по вулиці Пасаж Адлера (будинок не відомий). Так, 10 жовтня 1944 р. Жутовський зустрічався в Куцельмана з комендантом Тернопільського інспекторату АК поручником, згодом капітаном Жегліним (псевдонім «Ордон»). Окрім того, під час відпустки Жутовський зустрічався в місті Тернопіль з начальником штабу Тернопільського округу АК «Сорокою». Повідомляю для оперативного використання» (Документ підписали заступник начальника Головного управління інформації Війська Польського полковник Кожушко та начальник 2-го відділу підполковник Гаєвський) [49].

Паралельно з ліквідацією обласного проводу польського підпілля енкаведисти зуміли також розгромити більшість його районних та сільських осередків.

У серпні 1944 р. у Бучач з Чорткова прибув представник Тернопільського округу АК Мечислав Ліпа – «Віхура», який організував нову підпільну структуру. До її складу увійшли: завідувачі відділів Бучацького райвиконкому Юзеф Слонський – «Плен» та Юзеф Щелецький – «Воронець», лісничий лісгоспу Казимір Здрагель – «Темний» (керівник розвідки і контррозвідки), вчитель із Старих Петликівець Казимір Гузарський – «Мудик», бійці винищувального батальйону в селі Підзамочок Юзеф Тирпа – «Семп» і Бенедикт Козелькевич – «Кляпка», дорожний технік з Бучача Міхал Горват – «Мигар», боець винищувального батальйону в Монастириську Франк Вольський – «Підкова», вчитель з Пужників Мечислав Варунок – «Зав'я», агроном з Ковалівки Антон Паславський. У березні 1945 р. енкаведисти розпочали арешти учасників організації і в липні-серпні 1945 р. ті були засуджені до різних термінів ув'язнення [50].

Протягом січня-лютого 1945 р. Підгаєцький райвідділ УНКДБ розгромив польське підпілля на території району (криптонім «Св'ятови»), заарештувавши його організаційне ядро: Богуміла Родницького, Збігнева Ліса, Владислава Байдака, Владислава Вінчука, Юзефа Войцеховського, Елеонору Бауман й інших, всього 23 особи [51].

Їх підвела неналежна конспірація при здобуванні та переховуванні зброї і амуніції, проблему якої вони намагалися вирішити з допомогою участі польських підпільників у підгаєцькому винищувальному батальйоні НКВС. У протистоянні з оунівським підпіллям до їхніх рук нерідко потрапляла трофейна зброя, яку вони не облікували, а приховували. Так, в одного з керівників підпілля Підгаєцького обвуду Вінцента Добровольського – «Шарого», який одночасно був командиром взводу стрибків, енкаведисти при обшуку в його помешканні вилучили два автомати ППШ з набоями, пістолет «Браунінг», чотири гранати, запали-детонатори й інше [52].

Так само діяли й інші учасники АК з числа бійців цього батальйону. Нетабельна зброя була вилучена енкаведистами в стрибків Красуцького, Слівінського, М. Бекера та Я. Сігіта [53].

Траплялися й інші прикрі випадки, що деконспірували підпілля. Владислав Вінчук під час святкування Нового року, перебуваючи в нетверезому стані, відкрив стрільбу з пістолета у власному помешканні. Тим не менше підпілля мало й певні здобутки. Референт пропаганди обвуду Ю. Войцеховський розпочав роботу для його забезпечення розмножувальною технікою. Вдалося придбати друкарську машинку, яку зберігав у костюлі ксьондз Двует, а також налагодити канал надходження підпільних видань зі Львова («Витрваме» та «Комунікат Радійови») [54].

З 24 по 28 серпня 1945 р. військовий трибунал військ НКВС Тернопільської області на закритому засіданні засудив учасників польської конспірації з Підгаєччини на тривалі терміни ув'язнення, від 10-ти до 20-ти років. Лише 13 травня 1955 р. тих хто вижив, звільнили з місць позбавлення волі [55].

У січні 1945 р. були заарештовані комендант Чортківського обвуду Влодзімеж Уруський – «Корчак» та Станіслав Голдановіч – «Рогач», який керував Службою охорони повстання (СОП). Їхній арешт потягнув за собою цілу лавину провалів та арештів у Чорткові, Слобідці Джуринській, Ягільниці, Шманьківцях й інших населених пунктах, куди вели нитки польського підпілля [56].

У той самий час прокотилася хвиля арештів і в Зборівському обвуді. До рук УНКДБ потрапили: Флоріан Новосельський – «Пістолет», Станіслав Новосельський – «Тигр», Юзеф Веремінський – «Щела» й інші. У С. Новосельського при обшуку вилучили «Бюлетин інформаційни Земі Червеньської» [57].

Після ліквідації радянськими спецслужбами керівництва крайового проводу подальша підпільна робота «NIE» агонізувала. Рівноцінної заміни «Сороки», „Ордона» й інших організаторів та керівників так і не знайшлося, бо кращі і загартовані сили польського підпілля на «східних кресах» в середині 1945 р. змушені були перебазуватися на терени Великопольщі, щоб вести боротьбу з польським комуністичним режимом. Підписання договору про польсько-радянський кордон у серпні 1945 р., а також посилення заходів радянської влади щодо трансферу населення, поставили останню крапку в боротьбі польського підпілля в Західній Україні.

Література

1. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках», Варшава, 22-24 травня 1997. – Вип. 1-2. – Варшава, 1998. – С. 205.
2. Архів ФСБ РФ. – Ф. К-ІОС. – Оп. 10. – Спр. 139. – Арк. 85.
3. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав «Бурю»? Армія Крайова на Тернопіллі 1941-1945 рр. – Тернопіль, 1996. – С. 63-64.
4. Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny. – Warszawa, 1996. – S. 295.
5. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав «Бурю»? – С. 65.
6. Архів КДБ Білорусії. – Ф. 3. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 174.
7. Архів ФСБ РФ. – Ф. 4. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 50.
8. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав «Бурю»? – С. 65.
9. Fieldorf M., Zachyta L. General «Nil». August Emil Fieldorf (fakty – dokumenty – relacje). – Warszawa, 1993. – S. 117.
10. Там само. – С. 116.
11. Там само. – С. 117.
12. Україна – Польща: важкі питання. – Вип. 1-2. – С. 192-194.
13. Державний архів Управління Служби безпеки України в Тернопільській області (ДАУСБУТО). – Спр. 11794-П. – Арк. 43-49.
14. Там само. – Арк. 14-25, 34-37.
15. Там само. – Арк. 75-81.
16. ДАУСБУТО. – Спр. 10860-П. – Арк. 183-184.
17. ДАУСБУТО. – Спр. – формуляр № 112.
18. ДАУСБУТО. – Спр. 11794-П. – Арк. 121-132.
19. Там само. – Арк. 130.
20. Fieldorf M. Zachyta L. General «Nil», S. 123.
21. ДАУСБУТО. – Спр. 112. – Т. 7. – Арк. 137.; Спр. – формуляр № 112.
22. ДАУСБУТО. – Спр. 10618-П. – Арк. 3-11.
23. Там само. – Арк. 13-19.
24. Там само. – Арк. 17-19.
25. ДАУСБУТО. – Спр. 112. – Т. 7. – Арк. 134.; Спр. – формуляр № 112.
26. ДАУСБУТО. – Спр. 10618-П. – Арк. 21.

27. Там само. – Арк. 27.
28. Там само. – Арк. 32.
29. ДАУСБУТО. – Спр. 112. – Т. 7. – Арк. 93.
30. Там само. – Арк. 91.
31. ДАУСБУТО. – Спр. 11794-П. – Арк. 338 (пакет).
32. Blicharski Cz. E. Tarnopolanie na starym ojców szlaku –Biskupice, 1994. – S. 231.
33. ДАУСБУТО. – Спр. 11794-П. – Арк. 141.
34. ДАУСБУТО. – Спр. 10860-П. – Арк. 98.
35. Blicharski Cz. E. Tarnopolanie na starym ojców szlaku, S. 231.
36. ДАУСБУТО. – Спр. 11794-П. – Арк. 67-69.
37. Blicharski Cz. E. Tarnopolanie na starym ojców szlaku, S. 231.
38. Там само. – С. 231.
39. ДАУСБУТО. – Спр. 11794-П. – Арк. 381-397.
40. ДАУСБУТО. – Спр. 11790-П. – Арк. 17.
41. Там само. – Арк. 23-31.
42. Там само. – Арк. 41.
43. Там само. – Арк. 78.
44. ДАУСБУТО. – Спр. 11810-П. – Арк. 34.
45. Там само. – Арк. 51.
46. Там само. – Арк. 52.
47. ДАУСБУТО. – Спр. 15014-П. – Арк. 44.
48. ДАУСБУТО. – Спр. 15014-П. – Арк. 111-113.
49. ДАУСБУТО. – Спр. 10860-П. – Арк. 185.
50. ДАУСБУТО. – СПР. 10340-П. – Арк. 18-23.; Спр. 14921- П. – Арк. 28.
51. ДАУСБУТО. – Спр. 11564-П. – Т. 1. – Арк. 17-32.
52. Гайдай О., Ханас В. До питання діяльності Підгаєцького обвуду Армії Крайової // Освітнянин. – 1998. – 2 (32). – С. 26-27.
53. ДАУСБУТО – Спр 11564-П. – Т.2. – С. 125, 356.
56. ДАУСБУТО. – Спр. 11259-П. – Арк. 15-26.
57. ДАУСБУТО. – Спр. 16367-П. – Арк. 63.